

Osmanlı Dönemi Mısır Hac Kafilesi Kutlamaları

Celebrations of The Ottoman Period Egyptian Hajj Trailer

Doktora Öğrencisi, Hasan YAVUZ

Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
Uludağ University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic
hasanyavuz16@hotmail.com
[0000-0003-2156-4828](https://orcid.org/0000-0003-2156-4828)

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş Tarihi / Received	Makale Türü / Article Type	Araştırma Makalesi / Research Article	Kabul Tarihi / Accepted	Yayın Tarihi / Published
29 Kasım / November 2022			07 Mart / March 2023	15 Mart / March 2023

Atıf Bilgisi / Cite as:

Yavuz, Hasan. "Osmanlı Dönemi Mısır Hac Kafilesi Kutlamaları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Mart 2023), 304-330.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.1211994>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Osmanlı Dönemi Mısır Hac Kafilesi Kutlamaları

Öz ► Bu çalışmada, Osmanlı dönemi Mısır hac kafilesinin gönderilmesi ve dönüşü esnasında yapılan kutlamalar ele alınmıştır. Hac ibadetinin Müslümanlar nezdindeki yeri ve hac yolculuklarının zorlukları bu kutlamalara ayrı bir önem katmıştır. Abbasiler döneminde başlayan kutlamalarda siyasi istikrarsızlık nedeniyle devamlılık sağlanamamıştır. Asıl şekline Memlükler döneminde kavuşan bu kutlamalar belirli bir düzene girmeye başlamıştır. Memlükler, Haremeyn'e ve hacılara hizmet etmede gayret sarf etmişler ve bazı dönemler aksasa da her yıl Kâbe örtüsü ve surre gönderilmesine önem vermişlerdir. Bunların ardından Osmanlı Devleti, Memlüklerden aldığı bu kurumları daha da geliştirmiş ve devamlı hale getirmiştir. Özellikle Kâbe örtüsü ve surrenin hac kafilesiyle beraber gönderildiği kutlamalar daha coşkulu olmuştur. Bu kutlamalar esnasında askeri geçit törenleri yapılmış ve o gün resmi tatil ilan edilmiştir. Dervişler, talebeler ve farklı birçok grup bu kutlamalarda yer almış ve Osmanlı Devleti bu kutlamalar için ciddi oranda bütçe ayırmıştır. Mısır'da yapılan kutlamalara Mısır hıdiviyle beraber birçok devlet adamı da katılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Afrika, Mısır, hac, kutlama, Kâbe örtüsü

Celebrations of The Ottoman Period Egyptian Hajj Trailer

Abstract ► In this study, we discussed the celebrations which held during the sending Egyptian hajj off and welcoming them in the Ottoman period. The challenges of the journey of the hajj and the significance of itself in the eye of Muslims have added a special importance to these celebrations. Celebrations that started during the Abbasid period could not continue due to political instability. These celebrations, which took their original form during the Mamluks period, began to enter a certain order. The Mamluks made an effort to serve the Haremeyn and the hajji and gave importance to sending the Kaaba cover and surre every year, even if some periods were interrupted. After these, the Ottoman State further developed and sustained these institutions, which it received from the Mamluks. Especially the celebrations where the Kaaba cover and the surre were sent together with the hajji caravan were more enthusiastic. During these celebrations, military parades were held and that day was declared a public holiday. Dervishes, students, and many different groups took part in these celebrations and the Ottoman State allocated a significant budget for these celebrations. Along with the Khedive of Egypt, many statesmen participated in the celebrations held in Egypt.

Keywords: Islamic History, Africa, Egypt, hajj, celebration, kiswah

Giriş

Hac, içinde pek çok zorluğu barındırmasına rağmen Müslümanların önem verdiği bir ibadet olduğundan tarih boyunca hacıların yolculuğa çıkışları ve dönüşleri coşku içinde kutlanmıştır. Bu uygulamalar ilk olarak Abbasiler döneminde devlet eliyle Bağdat'ta yapılmaya başlanmış fakat düzenli bir hale gelmemiştir. Bu dönemde Bağdat, farklı bölgelerden gelen ve genellikle çadırlarda ikamet eden hacıların dolup taşmaktadır. Abbasiler, sayıları binleri bulan hac kabilelerini karşılayarak onlara çeşitli ikramlarda bulunmuş ve kabileler Bağdat'tan hareket

ettiği esnada ve geri döndüklerinde törenler yapmışlardır.¹ Hacıların uzun süren yolculuk sonrasında yorgun bir şekilde şehre girmeleri uygun görülmemiştir. Bu nedenle kervan son olarak Bağdat yakınlarındaki Yasiriyye’de konaklamaktaydı. Bazı halifeler özellikle doğuya gidecek hacıları huzuruna kabul ediyordu. Hatta Halife el-Kadir (991-1031) oğlunu veliht ilan etmek için hacı karşılama şenliklerini beklemişti.² Kutlamalar sebebiyle Abbasi sarayında özel çalışmalar yapılıyor, hediyeler ve gerekli yerlere dağıtılmak üzere kaftanlar hazırlatılıyor, törenlere katılanlara şeker ve küçük hediyeler ikram ediliyordu.³

Hac kabilelerine yönelik kutlamalar Memlükler döneminde daha da zenginleşmeye ve kurumsallaşmaya başlamıştır.⁴ Bu bağlamda ilk adımları Sultan Zahir Baybars (1260-1277) atmıştır.⁵ Hac kervanı mahmil⁶ ile yola çıkmadan önce gece gündüz Kahire caddelerinde gezdirilerek büyük bir coşkunun yaşanması sağlanıyordu.⁷ Mahmil gece gezdirildiğinde sokaklar aydınlatılmış, dükkânlar süslenmiş ve halk da bu kutlamalara katılmış, özellikle de diğer Müslüman devletlerden gelen devlet adamları ve tüccarlara bu kutlamalar izlettirilmiştir.⁸ En şatafatlı kutlamalar ise Memlük sultan hanımlarının katıldığı hac kervanları için yapılanlar olmuştur.⁹

Memlükler döneminde törenler başlamadan üç gün öncesinden halka ilan edilmekte, esnaf dükkânlarını ipek halılarla döşeyerek törene hazırlık yapmaktadır.¹⁰ Kahire sokaklarında yapılan bu kutlamalarda, havai fişekler patlatılmakta ve bando takımı bazı kutlama müziklerini

¹ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn ibnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fî tarihi'l-müluk ve'l-ümem* (Beirut: Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, 1995), 15/26.

² Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti İslam'ın Rönesansı*, çev. Salih Şaban (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 361.

³ Mustafa Demirci, “Abbâsiler Döneminde Haremeyn’in İmarı ve Hac Tecrübesi”, *Hac Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 91-131.

⁴ Burak Gani Erol, “Memlükler Zamanında Mısır Mahmili”, *Türkiyat Mecmuası* 29/1 (2019), 45-80.

⁵ Bu kutlamaların Şecerüddür zamanında başlamış olduğu da ifade edilmektedir. Ömer Ali Abdurrahman Huseyin, “Tarik’ul-haccı ve’l-mahmil’uş-şerifi min’el-Kahireti ile Mekke” (Mü’temiru Tarik’ul-Haccı fi Afrika, Hartum, 2016), 7/169-176.

⁶ Mahmil surrenin konulduğu, develere yüklenen bir çeşit vasıta. Bkz. Şit Tufan Buzpınar, “Surre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009), 37/568,

⁷ Ahmed Reşidi, *Hüsni’s-safa ve’l-ibtihac bi-zikri men vulliyi imarete’l-hac* (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1980), 150.

⁸ Cihan Yüksel Muslu, *Osmanlılar ve Memluklar İslam Dünyasında İmparatorluk Diplomasisi ve Rekabet*, çev. Zeynep Rona (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016), 92.

⁹ Kathryn Johnson, “Soylu Hacılar: Memlük Anlatılarında Havend el-Kübra’nın Hac Yolculuğu”, çev. Hilal Cemile Tümer, *Akademik Platform İslâmi Araştırmalar Dergisi* 3/2 (31 Ağustos 2019), 295-309.

¹⁰ Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed Kalkaşendi, *Subhü’l-a’şa fî sinaati’l-inşa* (Kahire: Daru’l-Kitabi’l-Mısriyye, 1922), 4/57.

çalmaktadır.¹¹ Mahmilin önünde vezirler, dört mezhebin baş kadıları, devlet adamları ve ilim adamları özel elbiseleriyle yürümektedir.¹² Hac kervanıyla ilgili büyük şenlikler recep ayında başlamakta ve şevval ayının ortasında kafilenin mahmil eşliğinde gönderilmesiyle devam etmektedir. Ayrıca hac sonrasında kafilenin Mısır'a dönüşü esnasında da kutlamalar yapılmaktadır.¹³

Kahire'de yapılanlara ek olarak hac kafilesinin güzergâhı üzerinde bulunan bazı merkezlerde de törenler düzenlenmekte ve havai fişekler atılmaktadır.¹⁴ Halkın geniş katılımıyla şenliklerin yapıldığı önemli merkezlerden biri de Şam'dır.¹⁵ İbn Battûta (ö. 1368), recep ayında mahmilin gezdirilmesi esnasında yapılan bu kutlamaların herkesi büyük bir şevk ve heyecana gark ettiğini ifade etmiştir.¹⁶ Bu kutlamalarda kırmızılar giyinmiş mızraklı süvariler gösteriler yapıyor ve bazı Memlûk askerleri nefit kullanarak bireysel maharetlerini sergiliyorlardı.¹⁷ Mısır dışında kutlamaların yapıldığı önemli merkezlerden biri de siyasî ve iktisadî olarak Mısır'a bağlı olan Mekke idi. Mekke ayrıca hac kervanlarının nihaî hedefiydi. Bu nedenle Mısır hac kervanlarının gelmesiyle şehirde havai fişekler atılarak merasimler düzenlenmiş, kafile büyük sevinç gösterileriyle karşılanmıştır.¹⁸ Hac kafilesinin dönüşü esnasında Mısır sultanları hac emirini yine törenlerle karşılar ve ona hilat giydirebilirlerdi. Nitekim Sultan Kansu Gavri (1501-1516) 1516 yılı haccında hac emiri olan Alan'a giymesi için hilat takdim etmiştir.¹⁹

¹¹ Celâleddin Süyûtî, *Hüsnü'l-muhadara fî ahbari Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1967), 2/297.

¹² Kalkaşendi, *Subhü'l-A'ş'a fî Sinaati'l-İnşa*, 4/58.

¹³ Aşur, *el-Müctemaü'l-Mısri fî Asrı Selatini'l-Memalik*, 200.

¹⁴ Dört yerde büyük havai fişek atışları yapılırdı. Birketü'l-Hac, Yenbu, Mekke'ye girişte ve dönüş esnasında Akabe'de yapılırdı. Zeynüddin Abdülkadir b. Muhammed b. Abdilkadir el-Ceziri el-Ensârî el-Hanbeli Ceziri, *ed-Dürerü'l-Feraid fî Ahbari'l-Hac ve Tariki Mekketi'l-Muazzama* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 1/214.

¹⁵ Ceziri, *ed-Dürerü'l-feraid*, 2/1025.

¹⁶ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, 54.

¹⁷ İbn Tagrıberdi, mızraklı memlûk askerlerinin mahmilin sultana ve halka arzı sebebiyle yapılan kutlamalar esnasındaki bu askerî manevraların Sultan Mansur Kalavun döneminde başladığını, bundan öncesinde de yine askerî törenler olduğunu ancak içerik ve mahiyet bakımından farklı olduklarını kaydeder. Ebü'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf b. Tagrıberdi İbn Tagrıberdi, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Şeltut - Cemaleddin Şeyyal (Kahire: Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, 1972), 7/263.

¹⁸ Adnan Kara, "Memlûkler Döneminde Hac İbadeti Uygulamalarına Genel Bir Bakış", *Hac Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 159-192.

¹⁹ Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas, *Bedaiü'z-zuhur fî vekaii'd-duhur*, thk. Muhammed Mustafa (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1983), 5/9.

Geleneksel hâle gelmiş olmakla birlikte olumsuz hava şartları nedeniyle zaman zaman kutlamaların yapılamadığı da görülmüştür. Gerçekten de 1357 yılında şiddetli yağış, 1361 yılında ise dondurucu soğuk halkın şenliklere katılımını engellemiştir.²⁰

Abdülaziz Bey'in *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı*, Dünder Alikılıç'ın *İmparatorluk Seremonisi: Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*, Esad Efendi'nin *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifat-ı Kadime)*, Ali Seydi Bey'in *Teşrifat ve Teşkilatımız*, Münir Atalar'ın *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları* adlı eserler Osmanlı'da yapılan törenler ve kutlamalar hakkındaki genel eserlerdir. Fakat hac kafilesi kutlamalarını müstakil ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ise Mısır hac kafilesi törenlerini müstakil olarak ele almaktadır.

1. Osmanlı Devleti Hac Kafilesi Törenleri

Osmanlı Devleti'nin merkezi olan İstanbul'da surre merasiminin ayrıntıları belirlenmiş olup yapılacaklar teşrifat defterlerine kaydedilmiştir.²¹ Genellikle Recep ayının 12. gününde surre göndermek gelenek haline geldiğinden bir gün önceden dârüssaâde ağası tarafından defterdar, reîsülküttâb ve nişancı davet edilmekte²² ve surre alayının hazırlanması dârüssaâde ağasının gözetiminde yapılmaktadır.²³ Surre merasimi kubbealtının önünde yapılmakta ve padişah gerekli gördüğü kimselere burada ihsanlarda bulunmaktadır.²⁴ Resmî elbiselerini giymiş olarak saraya gelen davetliler padişahın kubbealtına gelmesini beklemekte²⁵ ve padişah surre eminine samur kürk giydirmektedir.²⁶ Daha önce sadrazamın önünde düzenlenen surre keseleri ile padişahın Mekke şerifine hitaben yazdığı mektup padişahın huzurunda mühürlenmekte ve surre eminine teslim edilmektedir.²⁷ Yemekler pişirilerek şeyh, imam ve devlet görevlilerine ikram edilmektedir. Fakir fukaraya sadakalar dağıtılmakta, dualar edilmekte, Kur'anlar okunmakta ve surre eminine surre devesi teslim edilmektedir.²⁸ Bununla

²⁰ İbn Kesir, *Büyük İslâm Tarihi: el Bidaye Ve'n-Nihaye*, 1994, 14/437.

²¹ Buzpınar, "Surre", 37/568.

²² Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifat-ı Kadime)*, ed. Yavuz Ercan (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1979), 33.

²³ İlyas Ağa, *Tarih-i Enderun Letaif-i Enderun (1812-1830)*, ed. Cahit Kayra (İstanbul: Güneş Yayınları, 1987), 83.

²⁴ BOA, *Yıldız Perakende, Başkitâbet Dairesi Evrakı [Y.PRK.BŞK]*, No. 66, Gömlek No. 110.

²⁵ Murat Akgündüz, "Surre-i Hümayûn Geleneği ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü", *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi* (İzmir, 2005), 12/107-114.

²⁶ İlyas Ağa, *Tarih-i Enderun*, 107.

²⁷ Ali Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, ed. Niyazi Ahmed Banoğlu (İstanbul: Tercüman Gazetesi, ts.), 153.

²⁸ Dünder Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi: Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler* (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004), 158.

beraber Mekke şerifi vb. kimselere verilecek samur kürk, reîsülküttâbın önünde kaftan ağasına takdim edilmektedir.²⁹

1820'den sonra Topkapı sarayından surre alayı gönderilmeye başlaması üzerine kızlar ağası, İmrahor Ağa'nın getirdiği mahmil devesinin yularını tutarak padişahın önünden geçirmektedir.³⁰ Dârüssaâde ağası ve Haremeyen evkafı memurları surre devesiyle beraber halkın katılımıyla İstanbul sokaklarında dolaşmakta ve bu esnada Kur'an okunmakta, tekbir ve salavatlar getirilmektedir. Surre, develere yüklenmekte, etraflarında askerler olduğu halde Kireç İskelesi'ne geçilmektedir.³¹ Surre-i hümayûnu, Beşiktaş Kireç İskelesi'nden Üsküdar'da Paşa Kapısı'na taşımak için tersaneden bir çektiri gemisi seher vakti iskelede hazır bulunmak üzere kaptan paşaya bir emir yazılmaktadır.³²

Şam'da da Kahire'de gerçekleştirilen gibi gösterişli hac kafilesi alayları yapılmaktadır. Şam kervanı hareket ettikten sonra Maan ve yol güzergâhındaki bazı yerlerde de alaylar düzenlenmektedir.³³ Süleyman Şefik, mahmille beraber Şam'dan hareket etmeden dört beş gün önce sancak alayı yapıldığını, bu alayın ramazan ayının 25'ine tesadüf ettiğini ifade etmektedir. Halkın katıldığı bu alayda askeri bando eşliğinde büyük gösteriler yapılmakta, asker ve umera resmi elbiseleriyle bu gösterilere katılmaktadır.³⁴

Son yüzyıllarda hac alaylarında bazı değişiklikler yapılmış, surreler meşin keselere konulmuş ve keselerin konulduğu sandıklar keçi derisinden yapılmaya başlamıştır.³⁵ Ayrıca surrenin ihraç edildiği ay değiştirilerek şaban ayında gönderilmiştir.³⁶

1590'dan itibaren hac kafilesinin Şam'a ulaştığı haberini müjdecibaşı aracılığıyla Divan-ı Hümayûna bildirilmesi üzerine hacıların sağ salim hac görevini yerine getirmelerine bir şükran olarak İstanbul'da mevlid alayı yapılmaktadır. Bu tören aynı zamanda Hz Peygamber'in doğum günü olan rebiyülevvel ayının 12. gününe rasgelmesiyle ayrı bir önem kazanmakta ve padişahın da katılımıyla bir bayram havasında kutlanmaktadır. Mekke şerifinin gönderdiği name ve hac

²⁹ Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, 33.

³⁰ İlyas Ağa, *Tarih-i Enderun*, 83.

³¹ Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, 154.

³² Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler*, 33.

³³ Ahmed Salahaddin Bey, *Kâbe Yollarında Surre Alayı Hatıraları*, ed. Yusuf Çağlar - İsmail Kara (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 45.

³⁴ Söylemezoğlu, *Hicaz Seyahatnamesi*, 50.

³⁵ Seydi Bey, *Teşrifat ve Teşkilatımız*, 154.

³⁶ Surrenin deniz yoluyla gönderilmesi üzerine hac kervanı şaban ayında yola çıkarılmaya başlamıştır. BOA, *İrâde Mâbeyn-i Hümayûn [İ.MBH]*, No. 6, Gömlek No. 1329.

emirinin hac yolcularının durumunu bildiren mektubu da bu kutlamada padişaha takdim edilmektedir.³⁷

2. Mısır Hac Kafilesi Kutlamaları

Osmanlı Devleti, Hicaz ve Mısır'ı almadan önce de hac kafilesi göndermeye başlamış ve bunun için kutlamalar yapmıştır. Bu kutlamalar asıl görkemine Hicaz ve Mısır'ın alınmasıyla kavuşmuştur. İstanbul, Şam ve Kahire sokaklarında hac kabilelerinin gidiş ve dönüşleri esnasında Osmanlı döneminde büyük şenlikler yapılmıştır.³⁸ Bu törenlerden surre-i hümayûnun konulduğu devenin yola çıkarılmasıyla yapılan törenlere surre-i hümayûn alayı veya bu uygulamaya surre ihracı da denilmiştir.³⁹ Bu şenlik ve kutlamaların en büyüğü Mısır'da hac kafilesi Kahire'den hareket etmeden önce ve Hicaz'dan dönüşleri esnasında yapılandır.⁴⁰ Sultan Zahir Baybars zamanından beri düzenli yapılmakta olan bu törenler 1517'de Mısır'ın Osmanlı Devleti tarafından alınmasıyla daha düzenli yapılmaya devam etmiştir. İbn İyas (ö. 1524), 1517 yılında Mısır hac kabile alayının⁴¹ Kâbe örtüsüyle beraber, memurların ileri gelenleri, tüfekli iki bin Osmanlı askeri, önde iki davul, iki zurna olduğu halde Kahire sokaklarında gezdirildiğinden bahsetmiştir.⁴² Bu gösteriler çok meşhur olup devlet görevlileriyle beraber halk da bu gösterilere katılmış ve bu gösterileri izlemek için Kahire'ye dışarıdan gelenler dahi bulunmuştur.⁴³ Resmin yaygınlaşmasından sonra bu kutlamaların resimleri evlerin duvarlarına asılmaya da başlamıştır.⁴⁴

2.1. Mısır Çıkışı Kutlamaları

Osmanlı dönemi Mısır'da her yıl Kahire'de dokunan Kâbe örtüsü ve hac kafilesinin gönderilmesi esnasında törenler yapılmaktadır.⁴⁵ Mısır'dan hacıların gitmeleri 40, gelmeleri 40 gün olmak üzere üç aya yakın sürmektedir. İki defa hacılar hakkında Mısır beyine haber

³⁷ Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi*, 106-108.

³⁸ Suraya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 38.

³⁹ Necdet Sakaoğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 732.

⁴⁰ Hrand Der Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)*, ed. Saro Dadyan (İstanbul: Everest Yayınları, 2013), 137.

⁴¹ Surre münasebetiyle tertip olunan alay için Mevkib-i Hac deyimi de kullanılmıştır. Münir Atalar, *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 251.

⁴² İbn İyas, *Bedaiü'z-Zuhur fî Vekaii'd-Duhur*, 5/212.

⁴³ Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Hac Emirliği Müessesesi: Mısır Örneği", *Proceedings of the International Conference on Egypt During the Ottoman* (İstanbul, 2010), 137-180.

⁴⁴ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 190.

⁴⁵ Hilal Görgün, "Mısır (Tarih Başlangıçtan Bizans Dönemine Kadar)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/578.

verilmekte, birincisi hacıların Mekke'ye vardıklarında, ikincisi hacıların dönüş yolunda oldukları zamandır. Hacılar Kahire'ye dönerken halk, hacıları tekbirler ve telmihler eşliğinde karşılamakta ve kutlamalar yapılmaktadır.⁴⁶ Osmanlı dönemi öncesi de yapılan bu kutlamaları İbn Battûta anlatmaktadır.

“Sokaklar dolup taşıdığı seyirlik bir gündür. Dört mezhebin baş kadıları, vekil-ü beytülmal, muhtesip, bilginler ve diğer devlet büyüklere hayvanlarına binerek beraberce Melik Nasır'ın ikamet ettiği yere; kale kapısına gelirler. Mahmil denilen yük, bir deve üzerindedir. En önde o sene hac için tayin edilen emirle beraber yola çıkartılır. Emirin yanında epey bir asker ile develere binmiş sakalar bulunur. Kadın, erkek toplanır; daha önce andığımız ulema eşliğinde Kahire ve Mısır'ı [Fustat'ı] dolaşırlar. Sürücüler, develeri çeşitli seslerle harekete geçirerek önde yürürler. Haccın sembolü olan bu mahmil, recep ayında sokakları şenlendirmeye başlar. Herkesi büyük bir heyecan ve şevk kaplamıştır artık. Rab Teâla, kullarından dilediğinin kalbine hacca gitme hevesini yerleştirir ve hazırlanmaya başlar o kul.”⁴⁷

Mısır'da iki mahmil töreni yapılmakta birincisi şevval ayının ortasında, diğeri ise daha görkemli bir şekilde şevval ayının 21'inde gerçekleşmektedir.⁴⁸ Süslenmiş bir şekilde mahmil hareket ettiğinde mehter çalmakta, askerler komutanları selamlamakta ardından hac emiri Mısır valisinin yanına giderek ziyaret etmektedir.⁴⁹ XIX. yüzyılda ise hidiv, merasim için yanında yedi sekiz kıta askerle beraber gelerek selamlama yaptıktan sonra kaleden 21 pare top atılmaktadır. Tabur askerler, topçu birliği ve bando takımı resmigeçit töreninde önden hareket etmektedir. Hac muhafızı, mahmil devesi, sancak devesi vb. resmi geçite devam ederek Kasr-ı Hidiv'in önünden geçerken 21 pare top atılmaktadır. Resmigeçit olduğu bu gün Kahire'de resmi tatil yapılmaktadır.⁵⁰

Mısır hıdivinin etrafında mahmil yedi tur döndürüldükten sonra hidiv devenin yularını Mısır hac emirine teslim etmektedir.⁵¹ Hac emiri yuları alarak öpmekte ve görevi teslim aldığını ifade etmiş olmaktadır.⁵² Mısır hac kervanı yola çıkmak için Kara Meydan'dan şevval ayında hareket etmeden önce hac emirinin kethüdâsı ve kisve nazırının sorumluluğunda burada bir

⁴⁶ Ahmed Reşidi, *Hüsnü's-Safa*, 48.

⁴⁷ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, 54.

⁴⁸ Ebû Sâlim Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekr Ayyâşî, *Er-Rihletü'l-Ayyaşîyye*, thk. Said el-Fadlı - Süleyman Kuraşî (İmaratün Arabiyyetün Müttehîde: Daru'l-Suveydi, 2006), 1/262.

⁴⁹ Abdülkadir Özcan, “Hac (Osmanlı Dönemi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/402.

⁵⁰ Halid Ziyaeddin, *Musavver Mısır Hatıratı*, ed. Abdülkadir Altın - Nazmi Eroğlu (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016), 223.

⁵¹ Muhammed Sadık Paşa, *er-Rehelatü'l-Hicaziyye*, ed. Muhammed Hümmam Fikri (Beyrut: Bedr li'n-Neşr, 1999), 73.

⁵² M. Murat Kargılı, “Kartpostallarda Hac”, *Haremeyn Hac - Mukaddes Yolculuk* (İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, 2017), 63.

gece konaklanmaktadır. Şeyh ve dervişler mahmilin yanına gelerek sabaha kadar zikir etmekte, paşa tarafından bu şeyhlere yemekler ikram edilmekte ve onlar gülsuyu vb. ile tütsülenmektedir. Sabah olunca hac emirinin kethüdâsı ve kisve nazırı kösleri çaldırıp çadırları hazırlatmaktadır.⁵³ Kafilenin hareketi esnasında mahmile askerler, memurlar ve askeri bando eşlik etmekte, hac emiri Mısır beylerbeyi tarafından yolcu edilmektedir.⁵⁴

Mısır halkı bu kutlamaları aileleriyle seyretmek için günler öncesinden yol güzergâhındaki dükkânları kiralamaktadır.⁵⁵ Hatta özel davetliler için alay meydanında oturacakları yerler ayarlanmakta⁵⁶ ve Mısır hac kafilesi Kahire'den ayrılmadan önce Mısır beylerbeyi hac emirine verilenleri kadıya kaydettirerek teslim etmektedir.⁵⁷ Ardından hac kafilesi görevlilerine hilat giydirilmekte ve dualar eşliğinde hac kafilesi yola çıkarılmaktadır. Def, kudüm, dümbelek, nakkare, davul ve zillerin sesleri her yeri kaplamakta ve akrobatlar ile atlıkarıncalar gösterilerde yer alarak bayram havası oluşmaktadır.⁵⁸ Akkamlar, mehter ve meşaleciler hep bir ağızdan sesli olarak sultana dua ederek meydandan geçmektedir. Törenlerde kadınlar zılgıt çekmekte, kafilenin sağ ve solu insanlarla dolup taşmaktadır.⁵⁹

Mısır'da bulunan tarikatlar yapılan hac alaylarında kendilerine özgü sancak ve zikirleriyle törende yer almaktadır.⁶⁰ Evliya Çelebi (ö. 1684), hac kafilesi kutlamalarına katılan tarikatları ayrıntılı olarak anlatmaktadır. 140 tarikatın şeyhleri ve dervişleri hep bir ağızdan tevhit çekerek kendi çalgı aletleriyle mahmile eşlik etmektedir. Bu tarikatların şeyhleriyle dervişlerinin tevhit çekerken çıkardıkları hu sesleriyle Mısır sokakları dolup taşmaktadır. Evliya Çelebi, bu tarikatların isimlerini tek tek saymakta ve bunların dışında âşıklar ve meczuplar da yalın ayak başıkabak tevhit çekerek mahmile eşlik etmektedir.

İnsanlar mahmile yüz sürmek için yarışmakta, yüz süremeyenler ona dokunmaya çalışmaktadır. Mehterciler davul, nefir ve zilleri develerin üzerinde çalarak geçmektedir. Mahmil, sabah Kahire Kara Meydan'ından çıkmakta, ikinci vakti Bab-ı Nasır'a gelip ardından Adiliye'ye varmaktadır. Akşam olmadan mahmil hac emirine teslim edilmekte ve bütün şeyhler

⁵³ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır-Sudan-Habeşistan-Somali-Cibuti-Kenya-Tanzanya*, ed. Seyyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 10/1/464.

⁵⁴ Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar*, 38.

⁵⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 10/1/464.

⁵⁶ Ziyaeddin, *Mısır Hatıratı*, 22.

⁵⁷ Muhammed Ali Fehim Beyyumi, *Muhassasatü'l-haremeyni'ş-şerifeyn fi Mısır ibane'l-asri'l-Osmani : 923-1220 H/1517-1805 M.* (Kahire: Camiatü'l Ezher, Macester, 1999), 207.

⁵⁸ Kargılı, *Kartpostallarla Hac Yolu*, 66.

⁵⁹ Beyyumi, *Haremeyn fi Mısır Asri'l Osmani*, 211.

⁶⁰ Kargılı, *Kartpostallarla Hac Yolu*, 68.

hac emiriyle vedalaşıp geri dönmektedir. Hac emiri Adiliye’de üç gün konaklayarak eksiklerin tamamlanmasını sağlamaktadır.⁶¹

Sultan Abdülazîz (1861-1876), 1863’te gerçekleştirdiği Mısır seyahatinde Mısır mahmil törenini kalenin güney tarafında bulunan Mehmed Ali Paşa tarafından yaptırılmış köşkten seyretmiştir.⁶² Hac emiri at üzerinde Mısır mahmilinin önünde bulunduğu halde, ardında kalabalık bir halk şehrin güneyinden Kahire ana caddesinde boydan boya yürümüştür. İhtiyarların ellerinde asaları, insanların genellikle beyaz ve yeşil sarıkları, beyaz ipek şalvarlar, develere binmiş ve yaya olanlar dalga dalga ilerlemiştir.⁶³

Napolyon Bonapart (1804-1814), 1799’da Mısır’ı işgal ettiği zaman hac kafillesi gönderme ve kutlamalarını yasaklamamış ve böylece Müslümanlara şirin gözükmek istemiştir. Mustafa Bey’i, Mısır hac emiri olarak görevlendirmiş, kisveye ve Mekke’ye gönderilen hediyelere önem verdiklerini göstermeye çalışmıştır.⁶⁴

2.2. Süveyş ve Yenbu’ya Ulaştığındaki Kutlamalar

Mısır üzerinden hareket eden hacılar zaman içinde dört farklı güzergâhta yolculuklar yapmaktaydı. Bunlardan birincisi Müslümanların Mısır’ı fethedip Haçlıların Şam ve Filistin bölgesine hâkim olmasına kadar devam eden bu dönemde Sina çölü üzerinden karadan takip edilen sahil yoludur.⁶⁵ İkincisi Fâtımîler döneminde kara yolu güvenliğini kaybetmesi üzerine, hacılar Füstât’tan Nil üzerinden gemilerle Kus veya Asvan’a doğru gidip ardından Kızıldeniz’deki Ayzab limanından Cidde’ye geçtikleri güzergâhtır.⁶⁶ Üçüncüsü 1269’da Memlükler tarafından Haçlı tehdidinin kaldırılması üzerine, 1883’e kadar karadan kullanılan sahil yoludur.⁶⁷ Dördüncü güzergâh ise hacıların Süveyş limanından gemilerle Cidde’ye geçtikleri yoldur. Bu dönemde ulaşım vasıtalarının gelişmesi üzerine, buharlı gemi ve demir yolları gelişmişti. Bununla beraber 1883’te İskenderiye-Kahire-Süveyş arasında demir yolu hattının yapılmasıyla hacıların Süveyş üzerinden vapurlarla yaptığı yolculuklar artmıştır.⁶⁸ İlk başlarda deniz ve kara yolu beraber kullanılmaya başlamış ve 1868’de Süveyş’ten deniz yoluyla

⁶¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 10/1/471-475.

⁶² Ahmed Cevdet Paşa, *Ma’rûzât*, ed. Yusuf Halaçoğlu (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 57.

⁶³ Ali Kemali Aksüt, *Sultan Azizin Mısır ve Avrupa Seyahati* (İstanbul: Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, 1944), 27.

⁶⁴ Beyyumi, *Haremeyn fi Mısır Asri’l Osmani*, 217.

⁶⁵ Sad Bedir el-Halvani, “el-Canibu’t-ticariyyü litariki’l-hacci’l-Mısriyye”, *Turuku’l-hacci: cüsurun li’t-tevasuli’l-hazari beyne ş-şuubi* (Kahire, 2002), 341-358.

⁶⁶ Sami Salih Abdülmelik, “Derbu’l-hacci’l-Mısriyye fi Sina”, *Turuku’l-hacci: cüsurun li’t-tevasuli’l-hazari beyne ş-şuubi* (Kahire, 2002), 144-297.

⁶⁷ Abdullah Said, “Derbü’l Hacci’l Mısri”, <http://alsahra.org/?p=1686>, *Feriku’l Sahra*, 2008, 1.

⁶⁸ Abdülmelik, “Derbu’l-hacci’l-Mısriyye fi Sina”, 144-297.

4656 hacı Cidde'ye geçmiş, 5598 hac yolcusu da kara yoluyla Hicaz'a gitmiştir. Bu güzergâhlarda Süveyş, Yenbu ve Cidde gibi önemli şehirlerde hac kafilesi uğradığında kutlamalar yapılmaktaydı.⁶⁹

Medine'nin limanı olarak bilinen Yenbu, Kızıldeniz'in doğu sahillerinde, Medine'ye uzaklığı yaklaşık 200 km ve Hudeyra'ya uzaklığı ise 17 saat olan bir liman şehridir. Su kaynak ve kuyularının bolluğundan dolayı bu yere Yenbu ismi verilmişti.⁷⁰ Yemen, Suriye ve Mısır'dan gelen kara yolları ile Kızıldeniz üzerinden gelen deniz yolu üzerinde bulunan hacıların üç gün konakladığı önemli bir menzil şehridir.⁷¹ Özellikle Afrika, Mısır, Mağrib, Sudan, Yemen, Cava, Hint ve Rusyalı hacılar bu yere uğramaktaydı. Süveyş ile Yenbu arasında vapur seferleri yapılmaktaydı.⁷² Mısırlı hacılar buradan bindikleri vapurlarla Tur karantina merkezine geçmekteydi. Mısır hidivi II. Abbas Hilmi (ö. 1944) de bu güzergâhı kullanmıştı. Kara yoluyla gelen hacılardan, Yenbu'dan sonra Medine'ye gitmek isteyenler buradan Medine istikametine dönmekte, Mekke'ye gitmek isteyenler ise Mekke istikametine yönelmekteydi.⁷³

Mısır hac emiri İbrahim Paşa, 1901 yılında bu şehre uğradığında 7000 civarında nüfusu, 800 hânesi, taştan yapılmış bir iskelesi, 300 dükkâmı, üç camiî, dokuz küçük zâviyesi, bir mektebi, bir hükümet konağı, bir postanesi, büyük bir mahzeni, yağmur sularını toplayan sarnıçları bulunduğunu kaydetmişti.⁷⁴ Mısır hac kafilesi bu şehirde belirli bir süre konaklamakta ve ihtiyaçlarını gidermekteydi. Evliya Çelebi'nin katıldığı Mısır hac kafilesinin emiri de Bab-ı Medrese'de konaklamıştı.⁷⁵

Hicaz bölgesi özellikle Medine pek çok ihtiyacını buradan karşılamaktaydı. Ayrıca Yenbu'da hacıların ihtiyaç duyduğu yiyecek, giyecek ve benzeri malzemenin satıldığı büyük pazar kurulmaktaydı.⁷⁶ Bu pazarda bölge sakinlerinin ürünleriyle beraber, şehir dışından gelen her türlü malzemeye de ulaşılabirdi. Hacılar, bu pazarda bamyaya, hurmaya, karpuz, limon, patlıcan ve salatalık gibi sebzeleri bolca bulabilmekteydi.⁷⁷

⁶⁹ el-Halvani, "el-Canibu't-ticariyyü litariki'l-hacci'l-Mısriyye", 341-358.

⁷⁰ Mustafa L. Bilge - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Yenbu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/421.

⁷¹ Kalkaşendi, *Subhü'l-Aşa fî Sinaati'l-İnşa*, 14/387.

⁷² Sadık Paşa, *er-Rehelatü'l-Hicaziyye*, 93.

⁷³ Keskin, *XVII. Yüzyılda Medine*, 95.

⁷⁴ Rifat Paşa, *Mir'atü'l-Harameyn*, 434.

⁷⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 2011, 9/2/801.

⁷⁶ Abderi, *Rihletü'l-Abderi*, 345.

⁷⁷ Ayyaşi, *Mai'l-Mevaid er-Rihletü'l-Ayyaşiyye*, 296.

Yenbu'nun içinde asker, cephanelik ve 12 top bulunan büyük bir kalesi vardı.⁷⁸ Aynı zamanda buradaki askerler gümrük gelirlerini de kontrol etmekteydi.⁷⁹ Kale giderleri gümrük gelirlerinden karşılanmakla beraber Mısır'daki vakıf gelirlerinden de 500 irdeb⁸⁰ buğday ve arpa destek olarak gönderilmekteydi.⁸¹ Bu kalede 500 kişilik askerî birlik mevcutken Mehmed Ali Paşa ek olarak Arnavut askerlerinden oluşan bir birliği bu yere yerleştirmişti.⁸²

Hac kafilesi Yenbu'ya girdiğinde de mahmile elbiseleri giydirilmekte, kafile gösteri hazırlığına başlayarak Yenbu emiri, görevlileri ve halk ile eşraf onları karşılamaya çıkmakta, kafile emiri ve görevlilere ikramlarda bulunmaktaydı.⁸³ İbrahim Rifat Paşa, Yenbu'ya Mısır mahmiliyle vardığında Yenbu kaymakamı ve kumandanı rıhtımda karşılama yapmış ve bütün insanların katıldığı bir merasim ile resmigeçit töreni gerçekleştirilmişti.⁸⁴

Mısır'ın Kızıldeniz'e en yakın liman şehri Süveyş'tir. Süveyş, su kuyularına sahip olduğu için hacıların hem kara hem de deniz yolculuklarında konakladıkları bir menzildi.⁸⁵ Süveyş kalesinde silahlı muhafızlar ve kale komutanı bulunmaktaydı. XVIII. yüzyılda bu kalede 50 kadar asker bulunduğu ifade edilmiştir.⁸⁶ Evliya Çelebi, Süveyş beyinin Mısır'da büyük bir makama sahip olduğundan "sultanü'l-bahr" olarak anıldığını, Süveyş limanında 12 parça kadirge ve 200 parça tahıl taşıyan gemileriyle Kızıldeniz'de hacıların güvenliği ve taşınmasında önemli bir görev üstlendiğini ve Mısır divanında 12 kese yıllık tahsisatı bulunduğunu ifade etmiştir.⁸⁷ 1806'da Süveyş'e varan Ali Bey, şehrin harabeye dönmüş, içinde 500 Müslüman ve 30 Hristiyan'ın yaşadığı küçük bir kasaba olduğunu aktarmıştır. Bu tarihlerde su yükselmeden limana gemiler yanaşamamakta ve yüklerini boşaltmak için beklemekteydi.⁸⁸ Richard Burton ise 1853'te bu şehre uğradığında Süveyş'in idarî ve askerî görevlisi Mirliva Cafer Bey'di.⁸⁹

⁷⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9/2/882.

⁷⁹ Keskin, *XVII. Yüzyılda Medine*, 95.

⁸⁰ Osmanlı döneminde Mısır'da hububat ölçümünde kullanılan ölçü birimidir. Cengiz Kallek, "İrdeb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/440.

⁸¹ Erol, "Memlûklü Zamanında Mısır Hac Güzergâhı", 264-314.

⁸² Güner, *Osmanlı Arabistan'ında Kıyam ve Tenkil Vehhâbî-Suudiler*, 25.

⁸³ Beyyumi, *Haremeyn fi Mısır Asri'l Osmani*, 208.

⁸⁴ Rifat Paşa, *Mir'atü'l Harameyn*, 433.

⁸⁵ Mustafa L. Bilge, "Süveyş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/186.

⁸⁶ Semira Fehmi Ali Ömer, *İmaratu'l Hacci fi Mısır el-Osmaniyye* (Kahire: Külliyyetu'l Edeb Camiatu'l İskenderiyye, 2002), 291.

⁸⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 10/1/140.

⁸⁸ Ali Bey el-Abbâsî, *Travels of Ali Bey : in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria, and Turkey : Between The Years 1803 and 1807*, 2/31.

⁸⁹ Richard F. Burton, *Rihletü Birton ila Mısır ve'l Hicaz*, çev. Abdurrahman Abdullah (el-Heyetü'l Mısıriyyetü'l Ammetü, 1994), 135.

Hicaz'a erzakların gönderildiği Mısır'ın ihracat kapısı olan bu şehir, Kızıldeniz'in ticarî ve askerî yönden önem kazanmasıyla büyümeye başlamıştı. Asya ve Afrika'dan gelen ticaret ürünleri Süveyş'e indirilmekte ve buradan kara yoluyla Akdeniz limanlarına aktarılmaktaydı.⁹⁰ Süveyş Kanalı'nın yapılması bu şehrin önemini daha da artırmıştı. Mısır hacıları demir yoluyla Süveyş'e gelmiş ve buradan deniz yoluyla Cidde'ye geçmişlerdi. Ayrıca Süveyş'te gümrük müdürlüğünde pasaport işlemleri de gerçekleştirilmekteydi.⁹¹

Muhammed Sadık Paşa, 1880'de hac kervanıyla Süveyş'e uğradığında askerler ve görevliler eşliğinde resmi tören yapılmıştır.⁹² İbrahim Rifat Paşa, Mısır hac mahmilinin Süveyş'e 7.45'te vardığını, istasyonun mahmili görmeye gelenlerle dolduğunu, tren vardığında Süveyş kalesinden 21 defa top atıldığını ifade etmiştir.⁹³

2.3. Mekke ve Mina'da İken Yapılan Kutlamalar

Hac kafilesi, Vadi-i Fatıma'ya girince kutlamalar başlamakta, Mekke'ye vardığında Mekke emiri, askerler ve görevliler kafileyi karşılayarak kutlamalar yapılmakta ve selamlama topları atılmaktadır.⁹⁴ Mısır mahmiliyle beraber bulunan Mısır askeri bandosu selamlama havası çalarak padişaha ve hıdive dua ile tören sonlanmaktadır.⁹⁵ İbrahim Rifat Paşa, 1901'de Mekke'de yapılan mahmil törenini anlatmaktadır. 25 Zilhicce'de Mescid-i Haram'da Şam mahmili ve askerleri, karşısında da Mısır mahmili ve askerleri bulunmaktadır. Hicaz hükümetinin görevlileri de resmi elbiseleriyle bu alana yerleşmiştir. Vali ilk olarak Şam mahmilini alarak beş defa dönüp yuları öptükten sonra mahmili Şam hac emirine teslim etmekte ve ardından Mısır mahmilini alarak beş defa döndürerek yularını öpüp mahmili Mısır hac emirine teslim etmektedir. Mehter selamlama terennümü etmekte ve Şeyh Sinbati, başta sultan olmak üzere, Mısır hıdivine ve diğer görevlilere dua etmektedir. Duaların ardından iki mahmil kışlarına dönmektedir.⁹⁶ Sekine Sultan da Mekke'deki kutlamaları anlatmaktadır "*Perşembe günü mahmilin gelmek üzere olduğunu gördüm, asker iki tarafa dizilmiş, izleyici halk toplanmıştı. Beni yüksek bir merdivene çıkardılar, iyice izledim. Önce Şam kervanını sonra Mısır kervanını müzik ve altın donanmayla hareket ettirdiler, çok fazla asker ve birkaç paşa vardı. Yeşil bayraklı*

⁹⁰ Taner Yıldırım, *Abbâsîler Dönemi Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık ve Ticaret* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 274.

⁹¹ Burton, *Rihletü Birton ıla Mısır ve'l Hicaz*, 141.

⁹² Sadık Paşa, *er-Rehelatü'l-Hicaziyye*, 74.

⁹³ İbrahim Rifat Paşa, *Mir'atü'l Haremeyn*, 43.

⁹⁴ Beyyumi, *Haremeyn fî Mısır Asri'l Osmani*, 220.

⁹⁵ Ziyaeddin, *Mısır Hatıratı*, 226.

⁹⁶ Rifat Paşa, *Mir'atü'l Haremeyn*, 276.

Şam kervanını ve kırmızı bayraklı Mısır kervanını izledikten sonra Beytullahı ziyaret edip eve döndüm."⁹⁷

John Lewis'in anlattığına göre, Mısır hac kervanı Mekke'ye vardığında Mekke şerifi hac emirini ziyaret etmekte, daha sonra hac emiri Mekke şerifine iadei ziyarette bulunmaktadır. Mekke şerifi bu ziyarette hac emirine tam donanımlı bir at hediye etmekte, Mina dönüşü hac emiri de Mekke şerifine benzer bir at hediye etmektedir. Mina'da hac emiri ve Mekke şerifi birbirlerinin çadırını ziyaret etmekte ve Mısır hac kervanı dönüş yoluna çıktığında Mekke şerifi hac emirini ziyaret ederek ona bir at hediye etmektedir.⁹⁸

Arafat'ta her yıl Mısır mahmili ve yanında 30-40 kadar süvari, 150 kişiden oluşan piyade askerleri düzenli bir şekilde bulunmakta ve çadırları kurarak havai fişekleri atılmakta, askeri bando çalmaktadır.⁹⁹

Evliya Çelebi, Mina'da yapılan şenlikler hakkında bir benzerinin görülmediğini, Mısır ve Şam hac kafilesi görevlilerinin karşılıklı olarak yüz binlerce havai fişek tutuşturduğunu özellikle Mısırlıların bu işte maharetli olduklarını da söylemiştir.¹⁰⁰ İbrahim Rifat Paşa da zilhiccenin 11. günü Mina'da padişahın fermanının okunması merasimi yapıldığını ifade etmiştir. Bu merasime, Mekke şerifi, Mısır ve Şam hac emirleri, surre emini, subaylar, önemli devlet adamları, bazı hacılar ve belirli bir miktar askerle katılmaktadır. Bu sırada mehter eşliğinde padişahın gönderdiği hilatler sahiplerine dağıtılmaktadır.¹⁰¹

2.4. Medine'ye Ulaştığındaki Kutlamalar

Mısır hac mahmili Medine'ye giderken mahmil süslenerek hareket edilmektedir. Mahmili karşılamak için hem askeri hem de dini görevlilerin hazır bulunduğu karşılama töreni yapılmaktadır.¹⁰² Mahmil emiri, surre emini, mehter ve bir grup askerle beraber yol çıkarılmakta, Anberiyeye Kapısı'na gelindiğinde bineğinde bulunanlar edepten inerek yaya yürümeye başlamakta ve Mısır Kapısı'na kadar bu devam etmektedir.¹⁰³ Mescid-i Nebevi'nin Selam Kapısı'na varılınca Medine muhafızı onları karşılamakta ve mahmili mescide sokmaktadır. Mahmilin kisvesi parça parça çözülerek ortaya konulmakta ve her görevli beyaz

⁹⁷ Fatma Baktıkar, *Kaçarlar Dönemi Seyahatname Yazarlarından Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım'ın Hac Seyahatnameleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 114.

⁹⁸ John Lewis Burckhardt, *Arabistan Seyahatleri*, çev. Yusuf Yazar (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019), 245.

⁹⁹ Söylemezoğlu, *Hicaz Seyahatnamesi*, 133.

¹⁰⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 9/2/782.

¹⁰¹ Rifat Paşa, *Mir'atü'l Haremeyn*, 91.

¹⁰² Kargılı, *Kartpostallarla Hac Yolu*, 187.

¹⁰³ Beyyumi, *Haremeyn fi Mısır Asri'l Osmani*, 221.

elbiseler giyinmiş olarak kisveden bir parça alarak Hücre-i Saâdete girmektedir.¹⁰⁴ İbrahim Rifat Paşa, mehter takımının dokunaklı ezgiler çaldığını, Mısır askerinin selamlamak için 21 defa top atışı yaptığını ifade etmektedir.¹⁰⁵ Medine’de kaldıkça mahmilin örtüleri kasnağından ayrılmakta ve sancak Hücre-i Saâdetin içinde bulundurulmaktadır.¹⁰⁶ Mahmil, Medine’den yola çıkmadan önce Kur’an ve mevlit okunarak şerbetler dağıtmakta ve bir merasim düzenlenmekte ve Mescid-i Nebevi’de son olarak dualar edilmektedir.¹⁰⁷

2.5. Mısır’a Dönüş Esnasındaki Kutlamalar

Hac kafilesi dönüş esnasında Kahire’ye bir menzil kala Dar-ı Hamra’da bekleyerek Mısır beylerbeyine haber gönderilmektedir. Hac kafilesi Birke’ye geldiklerinde hac emiri burada karşılanmakta ve adına ziyafetler verilmektedir.¹⁰⁸ Burada şenlikler yapılmakta ve havai fişekleri atılmakta, hacılar şehre girerken 20 pare top atışı yapılmaktadır. Hacılar burada bir gece geçirdikten sonra Kahire’ye hareket etmektedir.¹⁰⁹

Beylerbeyi hac kafilesini karşılayarak hac emirine ve hac kafilesi komutanına samur hilat giydirmektedir. Hac emiri Bab-ı Nasır’dan şehre girerek Canbuladiyye Camii’nde gecelemede, şehir halkıda o camiye akın etmektedir. Şeyler ve ulema toplanarak dualar edilmekte ve hac emiri ulemaya bahşişler dağıtmaktadır.¹¹⁰

En büyük dönüş töreni safer ayının yedinci günü gerçekleşmektedir. Büyük bir halk tabakası hac kafilesini karşılamaya çıkmakta ve temiz elbiseler, güzel yiyeceklerle onları davul zurna ile karşılayarak dualarını almaktadır.¹¹¹ Bab-ı Nasır’dan hac kafilesi hareket etmekte, önde mahmil-i şerif ve mehter takımı çalarak Kara Meydan’a doğru hareket edilmektedir.

Beylerbeyinin kethüdâsı mahmili almakta ve kisve nazırına teslim etmektedir. Kisve nazırından gelecek seneye kadar mahmil Yusuf Köşk’ünde saklanmaktadır. Mahmil devesi Rif şehrinde muhafaza edilmekte ve hac emiri hac bütçesini Mısır beylerbeyine takdim ederek muhasebesi yapılmaktadır.¹¹²

¹⁰⁴ Rifat Paşa, *Mir’atü’l Harameyn*, 294.

¹⁰⁵ Rifat Paşa, *Mir’atü’l Harameyn*, 317.

¹⁰⁶ Kargılı, *Kartpostallarla Hac Yolu*, 187.

¹⁰⁷ Kargılı, *Kartpostallarla Hac Yolu*, 217.

¹⁰⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 9/2/914.

¹⁰⁹ Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar*, 38.

¹¹⁰ Kılıç, “Osmanlı Devleti’nde Hac Emirliği Müessesesi: Mısır Örneği”, 137-180.

¹¹¹ Sadık Paşa, *er-Rehelatü’l-Hicaziyye*, 149.

¹¹² Kılıç, “Osmanlı Devleti’nde Hac Emirliği Müessesesi: Mısır Örneği”, 137-180.

Gerard de Nerval, Mehmet Ali Paşa zamanında yaptığı Mısır seyahatinde hacıların dönüş esnasında yapılan tören ve kutlamaları anlatmaktadır. Bu kutlamaların sabahtan akşama kadar sürmekte olduğunu, Kahire'ye 30 bin kadar hacı geldiğini ve mahallelerin kalabalıktan geçilmediğini ifade etmiştir. Halk bu gösterileri seyretmek için gelmiş ve askerlerde onları düzene sokmaya çalışmıştır. Mısır hac kervanına katılan çeşitli milletler kendi armalarını ve bayraklarını dalgalandırmıştır. Kafilenin yürüyüşüne büyük bir müzik grubu eşlik etmiş ve develerin üzerinde giden koskoca bir orkestra bulunmuştur.¹¹³ İbrahim Rıfat Paşa'nın muhafızlık yaptığı hac kervanı Süveyş'ten trenle Kahire'ye geldiklerinde mahmil deveye yüklenerek mehter ve asker eşliğinde Abbasiye caddesinde yürürken halk izlemek için sokakları doldurmuştur. Ardından perşembe günü Mehmed Ali Meydanı'nda büyük bir merasim yapılmıştır.¹¹⁴

Kafilede farklı derviş toplulukları zikirlerini ederek kalabalığın arasında yer almaktadır. Göz kamaştırıcı elbiseleriyle emirler, şeyhler yollarına devam etmektedir. Dervişler beş-altı kişilik gruplar halinde zikir halkası oluşturarak yüksek sesle tekbir getirmektedir.¹¹⁵ Kadınlar develerin sırtına yerleştirilmiş özel yerlerinde yolculuk etmekte ve kaleden toplar atılarak alkışlar ve boru sesleri birbirine karışmaktadır.

Art arda yürüyen yedi veya sekiz hecin devesiyle beraber mahmil devesi etrafında süvariler bulunmaktadır. Yeşil giysiler içinde dervişler onu takip etmektedir. Mahmil şehre girerken top atışları yapılmakta ve Mısır paşası hacıların getirdiği emanetleri saygıyla kabul etmektedir.¹¹⁶

Mısır mahmili için Cidde, Arafat, Mina, Mekke, Medine, Yenbu, Tur Dağı gibi farklı yerlerde de kutlamalar yapılmaktadır. 1900'e geldiğinde törenlerin masrafları Mısır hükümeti tarafından karşılanmıştır. Törenlerde kullanılmak üzere kebris, fedrbüre, hameme, bevvebe, gülle, ışık fitili, hava füzesi, füze taresi alınarak hazırlanılmaktadır.¹¹⁷ İbrahim Rıfat Paşa, Cidde'de Osmanlı askerlerinin sıra halinde karşılıklı dizildiğini, mızıka takımının da orada bulunduğunu, dört yüz nizami, iki yüz gayri nizami asker bulunduğunu ifade etmiştir. Hac emiri ve surre emini önde giderek ve arkadan askerler eşliğinde mahmil geçmektedir. Cadde

¹¹³ Gerard de Nerval, *Doğu'da Seyahat*, çev. Selahattin Hilav (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2004), 230.

¹¹⁴ Rıfat Paşa, *Mir'atü'l Haremeyn*, 416.

¹¹⁵ Michael W. Dols, *Mecnun Ortaçağ İslam Toplumunda Deli*, çev. Didem Gamze Dinç (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2013), 520.

¹¹⁶ Gerard de Nerval, *Doğu'da Seyahat*, 225-228.

¹¹⁷ Rıfat Paşa, *Mir'atü'l Haremeyn*, 406.

baştanbaşa geçilerek halk bu kutlamayı izlemiş ve İbrahim Rifat Paşa, bu kutlama için görülmeye değer bir gün olduğunu söylemiştir.¹¹⁸

3. Kâbe Örtüsünün Gönderilmesi Esnasındaki Kutlamalar

Kâbe örtüsü hazırlanarak ramazan ayında merasimle Yeşil Mescid'e götürülmekte ve şevval ayından itibaren ise Yusuf Kasrı'ndan alınarak Rumeyle Meydanı'na getirilmekte ve Mısır valisinin katılmasıyla tören başlamaktadır.¹¹⁹ Yola çıkarılacağı zaman Kâbe örtüsünü taşıyacak deve ve atlar iyi cins kumaşlarla süslenmektedir. Özel bir görevli bu iş için görevlendirilerek özel bir alay oluşturulmaktadır.¹²⁰ Halk ve bazı fakir hacı adayları da bu alaya katılmaktadır. Özel bir görevli paşa, kisveyi götürmek için görevlendirilmekte ve kendisine paye verilmektedir. Bütün halk kisveyi taşıyan alayı seyretmekte ve onu taşıyan develeri okşayarak yüzlerine sürmektedir.¹²¹ Daha şanslı olanlar parçalar halinde serilmekte olan Kâbe örtüsüne dokunabilmektedir.¹²² Kafile, Kahire sokaklarında hareket ettiğinde bin kadar asker ve görevliler kafileyi takip etmekte, davullar ve çalgılar eşliğinde hareket edilmektedir.¹²³ Natık Mehmed Efendi, Mısır'da kisvenin yola çıkacağı zaman şenlikler eşliğinde gezdirildiğini ve havai fişekler atılarak kutlamalar yapıldığını ifade etmiştir.¹²⁴ Kisvenin işlendiği atölyenin memuru Kâbe örtüsünü götürülmek için teslim ettiğinde şer'i bir kayıt yazmakta ve bu kayıta kisvenin özellikleri ayrıntılı olarak belirtilmektedir.¹²⁵

İbrahim Rifat Paşa, 1901'de Mısır'da gerçekleştirilen kisve törenini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. 26 şevvalde Kâbe örtüsü ipek sargılara sarılarak Haranfeş'teki fabrikadan alınarak Kara Meydan'da bulunan yerine getirilmekte ve bu esnada atlı ve yaya askerler eşliğinde mehter takımıyla beraber kutlamalar yapılmaktadır. Kâbe örtüsü, Kâbe anahtarı kesesi, Kâbe ve Tevbe Kapısı'nın örtüleri meydandaki karşılama odasına konulmaktadır. O gece Kur'anlar okunmakta, ilahiler söylenmekte ve zikirler edilmektedir. O gece âlimler, çeşitli tarikat şeyhleri merasim için davet edilmekte ve bu merasimler gece yarısına kadar devam etmektedir. O gecenin ardından Selahaddin Meydanı'nda Mısır hıdivi ve ileri gelenlerin katıldığı büyük bir merasim yapılmakta, 21 pare top atılmaktadır. Askerler yüksek sesle Türkçe

¹¹⁸ Rifat Paşa, *Mir'atü'l Haremeyn*, 50.

¹¹⁹ Özen Tok, *XVII. Yüzyılda Haremeyn'in İdaresi ve İaşesinde Mısır Beylerbeyliği'nin Rolü*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9/112-141.

¹²⁰ Gülgün Üçel, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 612.

¹²¹ Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, 137.

¹²² Kargılı, *Kartpostallarla Hac Yolu*, 69.

¹²³ Sabri Paşa, *Mir'at-ı Mekke*, 2/1030.

¹²⁴ Mehmed Efendi, *Tuhfe-i Nâtk*, 93.

¹²⁵ İbrahim Rifat Paşa, *Mir'atü'l Haremeyn*, 34.

olarak “efendimiz çok yaşa” diye bağırmaktadır. Mahmil devesi kisve fabrikası müdürünün yedeğinde yedi defa döndürülerek Mısır hıdivine teslim edilmekte ve o da yuları öperek baş kadiya vermektedir. Böylece kutlamalar devam etmekteyken 21 pare top atılarak sonlandırılmaktadır. Mahmil, Hicaz trenine bindirilene kadar kisve fabrikasına geri götürülmektedir. Ardından kisvenin Hicaz trenine bindirilmesi esnasında da bazı kutlamalar yapılmaktadır.¹²⁶

4. Hacıların Bireysel Kutlamaları

Hac ibadeti içinde ölümünde bulunduğu zorlu bir ibadettir. Hacıların yolculuğa başladıkları yere göre değişmekle beraber hacının evine dönmesi aylar hatta yıllar sürmektedir.¹²⁷ Bundan dolayı hac yolculuğuna çıkmak isteyen hacı adayları kendilerine yol arkadaşı seçerek yol hazırlığına başlamakta, eşyalarını koyacakları sahhare adlı bir sandık, su matarası, paralarını koyacakları meşin kemer hazırlamaktadırlar.¹²⁸ Yanlarına alacakları yiyeceklerin uzun yolculuk esnasında bozulmadan dayanabilecek olmasına dikkat edilmekte peksimet, gevrek, zeytin, peynir ve bazı kurutulmuş yiyecekleri yanlarına almaktadırlar. Ailesi ve yakınlarıyla helalleştikten sonra dualar eşliğinde yolculuğa başlamakta ve yüksek sesle tekbir ve salavatlar getirilmektedir.

Gemiyle yolculukların yaygınlaştığı zamanlarda dönüşler yaklaştığında yakınları iskeleye gelerek hacıların gelişini beklemektedir. Hacının gelişi esnasında dualar edilmekte ve hacının evinin bir noktasında tebrik için gelenler karşılanmaktadır. İnsanlar hac hanesini bilsinler diye evin kapısı yeşile boyanmakta ve hac hatırası olabilecek resimler kapılara asılmaktadır.¹²⁹ Gelenlere zemzem vb. hediyeler verilmekte ve bazı komşuları hacı evinin yoğunluğundan evlerine yemek yapıp göndermektedir.¹³⁰ Malik b. Nebi, hacdan gelen annesini karşılamasını “*Her zaman ki alışkanlığıyla elini uzattı bana. Öptüm elini. Ama bu defa aynı zamanda Kâbe'nin halkalarına yapışmış, Medine'de Resul'ün türbesini meshetmiş bir hacının elini öpüyordum.*” diye ifade etmiştir.¹³¹

Hacdan dönüş esnasında yol üstlerinde ve sokaklarda hacıların akrabaları ve diğer insanlar sesli olarak ezgiler söyleyerek onları evlerine varmadan karşılamaktadır. Onların haccını tebrik

¹²⁶ İbrahim Rifat Paşa, *Mir'atü'l Harameyn*, 36-40.

¹²⁷ Hacıların yolculuk esnasında karşılaştıkları sıkıntıları görmek için bakınız. Nevzat Erkan, “Siciller Işığında Meşakkatli Bir İbadet Olan Hac ve Osmanlı Hacıları”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/3 (2019), 423-451.

¹²⁸ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet ve Merasimleri*, 269.

¹²⁹ Kargılı, *Kartpostallarla Hac Yolu*, 222.

¹³⁰ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet ve Merasimleri*, 272.

¹³¹ Malik Bin Nebi, *Çağa Tanıklığım*, çev. İbrahim Aydın (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1987), 284.

etmek için evini ziyaret etmekte ve hacıların aileleri de yemek hazırlayarak ziyarete gelenlere ikram etmektedirler. Ayrıca hacdan getirdiği zezem, hurma, kına gibi hediyelerden de vermektedirler. Hacıları uğurlama ve karşılama adetleriyle geride kalan akraba ve dostları kendi içlerinde hac sevinci yaşamış olmaktadır.¹³² Müslümanların hac ibadetine atfettikleri önem ve ihtiram sebebiyle her yaştan kadın ve erkeğin katıldığı, merak ve arzuyla bekledikleri hacının dönüşünde tertip edilip tenhiye cemiyeti denilen ve bir hafta süren bu kutlamalar bayram şeklinde geçmekteydi.¹³³

Sonuç

Toplumlar değerli olayları törenler yaparak kutlamışlardır. Hac; içerisinde birçok zorlukları barındıran, yolculuk esnasında ölümlerin dahi yaşanmasına rağmen Müslümanların önem verdiği bir ibadet olduğu için hacı adaylarının Haremeyn'e gidişleri ve dönüşleri esnasında bireysel ve devlet eliyle birtakım kutlamalar yapılmıştır. Hac yolculuğuna dair törenler ilk defa Abbasiler zamanında başlamış olsa da bunların düzenli hale gelmesinin Memlükler döneminde gerçekleştiği görülmüştür. Memlük sultanları bu kutlamalara önem vermiş, zaman zaman aksaklıklar olsa da hac kafilesinin gidişi ve dönüşü esnasında devlet eliyle yapılan kutlamaları düzenli hale getirmişlerdir.

Bu çalışma, Osmanlı dönemi Mısır'da yapılan kutlamaları ele almıştır. Osmanlılar Memlüklerden devraldığı bu uygulamaları daha düzenli ve sistemli hâle getirerek devam ettirmişler; özellikle de Kâbe örtüsü ve surrenin gönderilmesi esnasında büyük organizasyonlar yapmışlardır. Mısır'da yapılan bu kutlamaların şöhreti zamanla Mısır dışına da çıkmış ve gösterileri izlemek için dışardan gelenler de olmuştur. Bu kutlamaları izleyenler arasında Mısır seyahatinde bulunan Sultan Abdülaziz de vardır.

Mısır hac kervanının Mısır'dan çıkışı ve dönüşü esnasında yapılan kutlamalarla beraber hac güzergâhında uğranılan şehirlerde de gösteriler yapılmıştır. Süveyş, Yenbu ve Cidde gibi yerlerde halkın katılımıyla top atışları eşliğinde resmî gösteriler düzenlenmiştir. Mekke ve Medine'de ise daha düzenli ve gösterişli kutlamalar organize edilmiştir. Mekke'de yapılanlar Mekke şerifinin başkanlığında halk ve görevlilerin katılımıyla gerçekleşmiştir. Ayrıca Mina ve Arafat'ta da gerçekleşen bu kutlamalar halkın teveccühüyle karşılaşmıştır.

Devlet erkânının yanı sıra hac yolculuğuyla ilgili bireysel kutlamalar da vardır. Nitekim halk, hac yolcularını özel bir ilgiyle karşılamış ve kendilerine gerekli yardımları yapmışlardır. Ayrıca hacılar döndüklerinde evlerinin üzerine hacca gidildiğini belirten işaretler asmış,

¹³² Kargılı, *Kartpostallarla Hac Yolu*, 222.

¹³³ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet ve Merasimleri*, 555.

yakınları onları özel olarak karşılamış ve aile arası kutlamalarda bulunulmuştur. Bu çalışmanın amacı bu uygulamaların hacca gitme isteğinin canlı tutulmasına katkı sağlamasını ortaya çıkarmaktır.

Kaynakça

- Abbasi, Ali Bey el-. *Travels of Ali Bey : in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria, and Turkey : Between The Years 1803 and 1807*. ed. Fuat Sezgin. Frankfurt, 1995.
- Abdülaziz Bey. *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri Toplum Hayatı*. ed. Kazım Arısan - Duygu Arısan Günay. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1995.
- Abdülmelik, Sami Salih. "Derbun el-Hacci el-Mısriyyi fi Sina". *Turuku'l-hacci: cüsurun li't-tevasuli'l-hazari beyne's-suubi*. Kahire, 2002.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Ma'rûzât*. ed. Yusuf Halaçoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Akgündüz, Murat. "Surre-i Hümayûn Geleneği ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü". *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12/107-114. İzmir, 2005.
- Aksüt, Ali Kemali. *Sultan Azizin Mısır ve Avrupa Seyahati*. İstanbul: Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, 1944.
- Alıklıç, Dünder. *İmparatorluk Seremonisi : Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler*. İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004.
- Andreasyan, Hrand Der. *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608-1619)*. ed. Saro Dadyan. İstanbul: Everest Yayınları, 2013.
- Arslan, Emir Şekip. *Hicaz Yolculuğu Hac Hatıraları*. çev. Adem Yerinde. İstanbul: İnkilâb Yayınları, 2012.
- Aşur, Said Abdülfettah. *el-Müctemaü'l-Mısri fi Asrı Selatini'l-Memalik*. Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1992.
- Atalar, Münir. *Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Ayyâşî, Ebû Sâlim Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekr. *Er-Rihletü'l-Ayyaşıyye*. thk. Said el-Fadlı - Süleyman Kuraşı. İmaratün Arabiyyetün Müttehide: Daru'l- Suveydi, 2006.
- Betenuni, Muhammed Lebib. *er-Rihletü'l-Hicaziyye li-veliyin-niam el-Hac Abbas Hilmi Başa es-sani hıdiv Mısır*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1329.
- Beyyumi, Muhammed Ali Fehim. *Muhassasatü'l-harameyni's-şerifeyn fi Mısır ibane'l-asri'l-Osmani : 923-1220 H/1517-1805 M*. Kahire: Camiatü'l Ezher, Macester, 1999.

- Bilge, Mustafa L. “Süveyş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bilge, Mustafa L. - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Yenbu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 43. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi [DH.MKT]*. No. 65, Gömlek No. 44.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *İrâde Mâbeyn-i Hümayûn [İ.MBH]*. No. 6, Gömlek No. 1329.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende, Başkitâbet Dairesi Evrakı [Y.PRK.BŞK]*. No. 66, Gömlek No. 110.
- Burckhardt, John Lewis. *Arabistan Seyahatleri*. çev. Yusuf Yazar. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019.
- Burton, Richard F. *Rihletü Birton İla Mısır ve'l Hicaz*. çev. Abdurrahman Abdullah. el-Heyetü'l Mısriyyetü'l Ammetü, 1994.
- Buzpınar, Şit Tufan. “Surre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ceziri, Zeynüddin Abdülkadir b. Muhammed b. Abdilkadir el-Ceziri el-Ensârî el-Hanbeli. *ed-Dürerü'l-feraid fî ahbari'l-hac ve tariki Mekketi'l-Muazzama*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Demirci, Mustafa. “Abbâsiler Döneminde Haremeyn'in İmarı ve Hac Tecrübesi”. *Hac Tarihi*. 91-131. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Dols, Michael W. *Mecnun Ortaçağ İslam Toplumunda Deli*. çev. Didem Gamze Dinç. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2013.
- Erkan, Nevzat. “Siciller Işığında Meşakkatli Bir İbadet Olan Hac ve Osmanlı Hacıları”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/3 (2019), 423-451.
- Erol, Burak Gani. “Memlûkler Döneminde Şâm Mahmili, Hacılar ve Menziller”. *History Studies International Journal of History = Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 12/4 (2020), 1809-1835.
- Esad Efendi. *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadime)*. ed. Yavuz Ercan. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1979.
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine*. ed. Seyyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

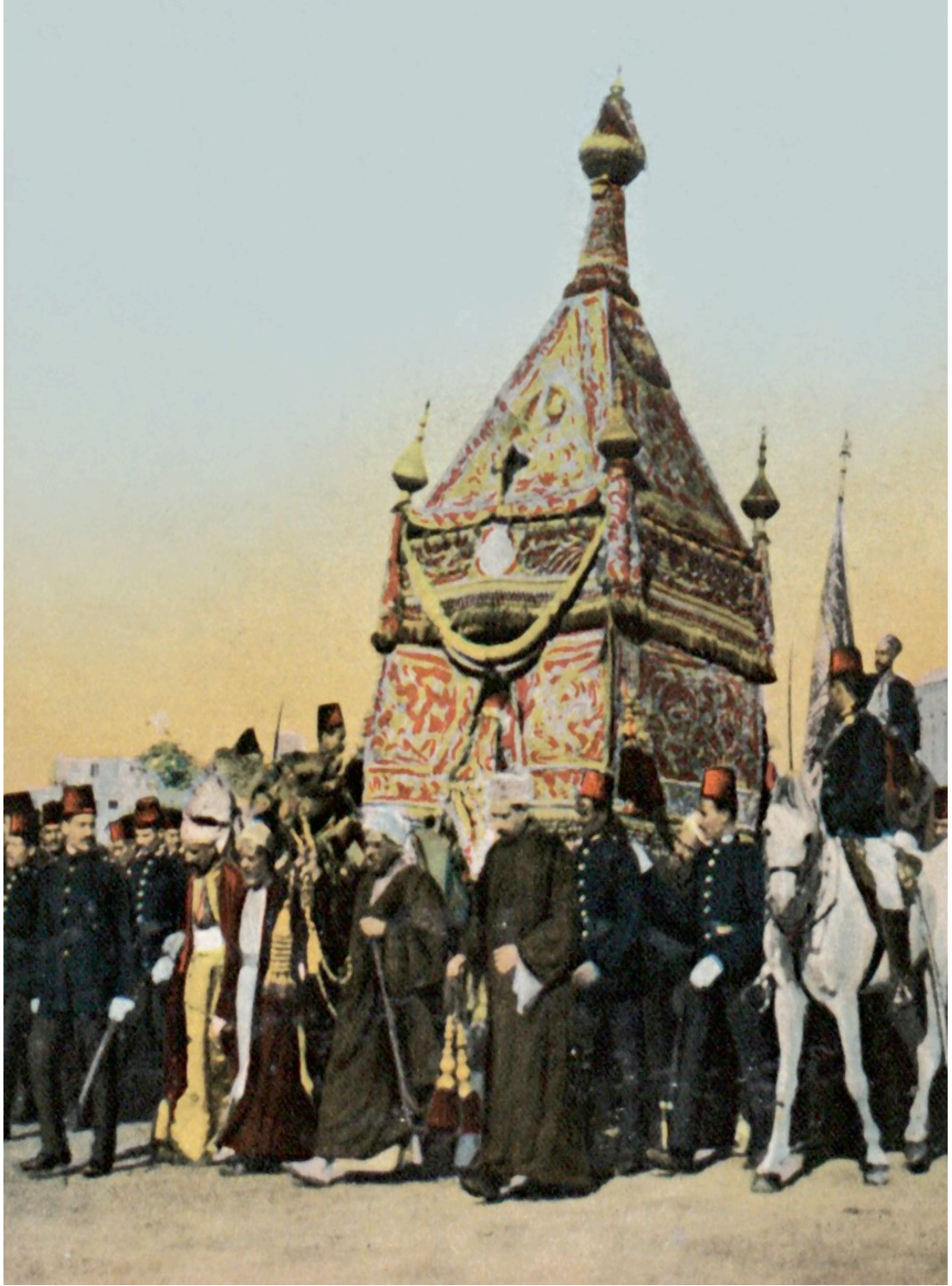
- Faroqhi, Suraiya. *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Fatma Baktikar. *Kaçarlar Dönemi Seyahatname Yazarlarından Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım'ın Hac Seyahatnameleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Görgün, Hilal. "Mısır (Tarih Başlangıçtan Bizans Dönemine Kadar)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 29. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Halvani, Sad Bedir el-. "el-Canibu't-ticariyyü litariki'l-hacci'l-Mısriyye". *Turuku'l-hacci: cüsurun li't-tevasuli'l-hazari beyne's-suubi*. 341-358. Kahire, 2002.
- Houroni, Albert. *Arap Halkları Tarihi*. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- İbn Battuta Tanci, Ebu Abdullah Muhammed. *İbn Battuta Seyahatnamesi*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- İbn İyas, Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed. *Bedaiü'z-zuhur fî vekaii'd-duhur*. thk. Muhammed Mustafa. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1983.
- İbn Kesir. *Büyük İslam Tarihi: el Bidaye Ve'n-Nihaye*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Tagriberdi, Ebü'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf b. Tagriberdi. *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*. thk. Muhammed Şeltut - Cemaleddin Şeyyal. Kahire: Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, 1972.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *el-Muntazam fî tarihi'l-müluk ve'l-ümem*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, 1995.
- İlyas Ağa, Hafız Hızır. *Tarih-i Enderun Letaif-i Enderun (1812-1830)*. ed. Cahit Kayra. İstanbul: Güneş Yayınları, 1987.
- İmam, Muhammed Kemaleddin. "Tariku'l-hacci ve kavafiluhu: fi't-tarihi's-sekafiyyü". *Turuku'l-hacci: cüsurun li't-tevasuli'l-hazari beyne's-suubi*. 361-374. Kahire, 2002.
- Johnson, Kathryn. "Soylu Hacılar: Memlûk Anlatılarında Havend el-Kübra'nın Hac Yolculuğu". çev. Hilal Cemile Tümer. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 3/2 (31 Ağustos 2019), 295-309.
- Kalkaşendi, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed. *Subhü'l-a'sa fî sinaati'l-inşa*. Kahire: Daru'l-Kitabi'l-Mısriyye, 1922.
- Kallek, Cengiz. "İrdeb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Kara, Adnan. "Memlûkler Döneminde Hac İbadeti Uygulamalarına Genel Bir Bakış". *Hac Tarihi*. 159-192. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Kara, İsmail. *İlk Rize Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi Rize Hadisesi Hac Hatıraları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Kargılı, M. Murat. "Kartpostallarda Hac". *Haremeyn Hac - Mukaddes Yolculuk*. İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, 2017.
- Kılıç, Orhan. "Osmanlı Devleti'nde Hac Emirliği Müessesesi: Mısır Örneği". *Proceedings of the International Conference on Egypt During the Otioman*. 137-180. İstanbul, 2010.
- Mehmed Efendi, Nâtık. *Tuhfe-i Nâtık Bir Osmanlı Seyyahının Gözüyle Hac Menzilleri*. ed. İ. Hakkı Aksoyak. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.
- Mez, Adam. *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti İslam'ın Rönesansı*. çev. Salih Şaban. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Murad, Hüseyin Seyyid Abdullah. "Rakbe el-Hacci el-Mısriyyi fi Asri el-Memaliki". 6/108-122. Hortum, 2016.
- Muslu, Cihan Yüksel. *Osmanlılar ve Meınluklar İslam Dünyasında İmparatorluk Diplomasisi ve Rekabet*. çev. Zeynep Rona. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016.
- Nerval, Gerard de. *Doğu'da Seyahat*. çev. Selahattin Hilav. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.
- Ömer, Semira Fehmi Ali. *İmaratu'l Hacci fi Mısır el-Osmaniyye*. Kahire: Külliyyetu'l Edeb Camiatu'l İskenderiyye, 2002.
- Özcan, Abdülkadir. "Hac (Osmanlı Dönemi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Reşidi, Ahmed. *Hüsnü's-safa ve'l-ibtihac bi-zikri men vulliyeye imarete'l-hac*. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1980.
- Rifat Paşa, İbrahim. *Mir'atü'l Haremeyn Bir Generalin Hac Notları*. çev. Lütfullah Yavuz. İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2010.
- Sabri Paşa, Eyüp. *Mir'atü'l-Haremeyn: Mir'at-ı Mekke*. çev. Ömer Faruk Can - Fatma Zehra Can. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Sadık Paşa, Muhammed. *er-Rehelatü'l-Hicaziyye*. ed. Muhammed Hümmam Fikri. Beyrut: Bedr li'n-Neşr, 1999.
- Said, Abdullah. "Derbü'l Hacci'l Mısri". [Http://Alsahra.Org/?P=1686](http://Alsahra.Org/?P=1686). *Feriku'l Sahra*, 2008.
- Sakaoğlu, Necdet. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

- Salahaddin Bey, Ahmed. *Kâbe Yollarında Surre Alayı Hatıraları*. ed. Yusuf Çağlar - İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- Semi', Bidui Riyazı Abdu. "Huccacu Garbu Afrikiyya fi Mıntıkati el-Cezirati bi el-Sudani". *Mü'temiru tarik'ul-haccı fi Afrika*. el-Kitabu es-Sülüsü/61-80. Hortum, 2016.
- Sevinç, Muhammet. "Hacı Uğurlama ve Karşılama Merasimlerinde Dini Musikinin Yeri ve Önemi". *Musiki ve Edebiyatımızda Hac*. 51-72. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Seydi Bey, Ali. *Teşrifat ve Teşkilatımız*. ed. Niyazi Ahmed Banoğlu. İstanbul: Tercüman Gazetesi, ts.
- Söylemezoğlu, Süleyman Şefik. *Hicaz Seyahatnamesi*. ed. Bayram Ürekli - Ahmet Çaycı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Süyûtî, Celâleddin. *Hüsnü'l-muhadara fi ahbari Mısır ve'l-Kahire*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967.
- Tok, Özen. *XVII. Yüzyılda Haremeyn'in İdaresi ve İaşesinde Mısır Beylerbeyliği'nin Rolü*. ed. Hasan Celal Güzel vd. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Ubeyde'l-Abdeli, Aişe Mani'. *İmaretü'l-Hac fi Asri'l-Devleti'l-Memlûkiyye ve Eseruhe Ale'l-Evza'el-Dahiliyye bi-Mekketel Mükerrreme*. Mekketel Mükerrreme: Camiatü Ümmü'l Kura, Doktora Tezi, 1999.
- Üçel, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Yıldırım, Taner. *Abbasiler Dönemi Basra Körfezi'nde Uluslararası Taşımacılık ve Ticaret*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Ziyaeddin, Halid. *Musavver Mısır Hatıratı*. ed. Abdülkadir Altın - Nazmi Eroğlu. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016.

Ek -1- Muhammed Sadık Paşa tarafından fotoğrafı çekilen Mısır surre alayı. Engin Özendes, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık: 1839-1919* (İstanbul: YEM Yayınları, 2013)

Celebrations of the Ottoman Period Egyptian Hajj Trailer

Extended Summary

This study deals with the celebrations of the Egyptian pilgrimage caravans during the Ottoman period. The Ottoman Empire took the pilgrimage organizations under its responsibility after gaining dominance over the Hejaz and Egypt in 1517 and continued these studies. Due to its strategic location, Egypt became one of the important activity centers of African pilgrims and also of the Hejaz.

Hajj is a worship that Muslims have attached importance to throughout history. Hz. Prophet, who has been living in different parts of the world from the time of the Prophet to the present, embarked on this journey by enduring many hardships to perform this worship. Pilgrimage journeys have included many difficulties, and even deaths have occurred during the journey. Since it is a worship that Muslims care about and because it has many difficulties, some individual and state celebrations were held during the journey of pilgrim candidates to and from Haremeyn. The ceremonies regarding the pilgrimage began for the first time in the time of the Abbasids, and festivals were held in Baghdad with the participation of pilgrims from different parts of Asia under the organization of the Abbasid caliphs. These celebrations, which started during the Abbasid period, could not provide continuity due to political instability. It has been seen that these celebrations became regular during the Mamluks period. During the Mamluk period, the Mamluk sultans gave importance to these celebrations, and even though there were occasional disruptions, they organized the celebrations held by the state during the departure and return of the pilgrimage convoy. They especially made an effort to serve the Haremeyn and the pilgrims, and they gave importance to sending the Kaaba cover and surre every year, even if some periods were interrupted.

The Ottoman Empire organized pilgrimage convoys in many provinces due to its dominance over a wide geography. In this period, there were generally two large pilgrimage convoys. These are the Damascus and Egypt pilgrimage caravans. Apart from these convoys, pilgrimage convoys were also organized in the provinces of Yemen, Algeria, Tunisia, and Tripoli, and celebrations were held on the departure and return of these pilgrimage convoys from the province. Istanbul is the first movement center of the Damascus pilgrimage convoy. Pilgrims from many places, especially the Balkans, were coming to Istanbul to join this caravan. Predetermined celebrations were held in Istanbul for this caravan, which usually departed on the 12th day of the month of Recep. When this pilgrimage caravan, which moved with the surre in Istanbul, arrived in Damascus, it was getting bigger and lively festivals were organized with the participation of different circles.

The second largest pilgrimage organization of the Ottoman Empire after Damascus was held in Egypt. The Ottomans continued the practices they took over from the Mamluks in Egypt by making them more regular and systematic. During these celebrations, military parades were held and that day was declared a public holiday. Dervishes, students, and many different groups took part in these celebrations and the Ottoman State allocated a significant budget for these celebrations. Along with the Khedive of Egypt, many statesmen participated in the celebrations held in Egypt. The fame of these celebrations in Egypt went beyond Egypt over time, and there were also those who came from outside to watch the performances. Among those watching these celebrations was Sultan Abdulaziz, who was traveling to Egypt.

Along with the celebrations held during the Egyptian pilgrimage caravan's departure and return from Egypt, festivities were also held in the cities visited on the pilgrimage route. Suez, Yenbu, and Jeddah are among the cities visited by pilgrims on the Egypt pilgrimage route. It was seen that demonstrations were held in Arafat and Mina, where the pilgrims acted together in Mecca. Especially in places such as Suez, Yenbu, and Jeddah, official demonstrations were held with the participation of local officials and the public, accompanied by artillery fire. Suez is an important port city for Egyptian pilgrims. After the increase of steamships in the 19th century, it became a more lively place with the opening of the Suez Canal. More regular and ostentatious celebrations were organized in Mecca and Medina. What was done in Mecca was carried out under the chairmanship of the sheriff of Mecca with

the participation of the people and officials. In addition, these celebrations, which took place in Mina and Arafat, were met with the favor of the people. When the Egyptian pilgrimage caravan visited Medina, the official state officials, and the people welcomed the pilgrimage caravan and celebrated. Egyptian Mahmili was prepared and Hz. Prophet entered the Prophet's mosque and offered his respect.

There are also individual celebrations related to the pilgrimage, as well as the state dignitaries. As a matter of fact, the people welcomed the pilgrims with special interest and provided them with the necessary assistance. In addition, when the pilgrims returned, signs indicating the pilgrimage were hung on their houses, their relatives welcomed them privately and family celebrations were held. The aim of this study is to reveal that these practices contribute to keeping the desire to go on pilgrimage alive.

Keywords: Islamic History, Africa, Egypt, Hajj, Celebration, Kaaba cover